

ner ur ett kulturanalytiskt perspektiv. Vilka värderingar och intressen uttrycker motioner och yttranden? Nu kommer mest i förbigående en och annan kommentar som belyser Posses sätt att arbeta.

Efter att ha varit talman i andra kammaren 1876–80, krönte Posse sin politiska karriär med statsministerskapet 1880–83, som också kom att bli hans fall. Den regering Posse då ledde kom dock, trots statsministerns tidigare bindning till lantmannapartiet, inte att betyda något nytt steg i parlamentarisk riktning. Noteras bör dock att Posse, enligt författaren, var den förste tillträdande svenske statsministern med ett utformat och deklarerat regeringsprogram. På grund av den nya regeringens oförändrade politiska karaktär kom han heller inte att vara särskilt mycket bättre skickad än tidigare regeringschefer att lösa försvars- och grundskattefrågorna. Frågor som för tidens politiker innebar ett manövrerande mellan Scylla och Charybdis. Den brännande punkten i samband med försvaret gällde de gamla indelningsverkets vara eller icke vara. Ändå menar författaren att Posse måste ha trott sig att med kung Oskar II:s stöd ha haft vissa möjligheter att komma ur den låsning som svensk politik råkat in i. Det visade sig dock att Posse på den punkten räknade fel. Då de av regeringen Posse tillsatta utredningarna om försvar och grundskatter lade fram sina förslag 1882 var nämligen lantmannapartiet inte berett att enigt stödja den utstakade linjen. Försvars- och skattefrågorna föll alltså igen vid riksdagen 1883 och med dem Posse.

Slutresultatet av Bokholms arbete blir mera traditionellt än vad det hade behövt bli, om liv-gärningsmodellen konsekventare hade tillämpats. Svårigheten att bedöma Posse som politisk person försvåras, som jag antytt, genom den alltför deskriptiva och oproblematiserade framställningen. Den valda biografiska metoden innebär dessutom att föremålet för studien tydligt sätts in och tolkas i ett samhälleligt perspektiv. Även här lämnas läsaren åtminstone bitvis i sticket av författaren. Till bokens förtjänster hör dess gedigenhet och inte minst det synnerligen lovvärda i att lyfta fram en hittills endast fragmentariskt behandlad person i ramp-ljuset. En person som spelat en viss roll i vår historia.

Staffan Förhammar, Linköping

Kärlek till glas. Agnes Hellners samling av Orreforsglas. Nina Weibull (red.). Stiftelsen Kungsstenen och Raster förlag, Stockholm 1998. 362 s. 150 planscher i färg, 700 fotografier i svartvitt samt dokumentärfotografier. ISBN 91-87214-81-4.

Orrefors glasbruk har under 1998 under stor uppmärksamhet och mediabevakning celebrerat sitt 100-årsjubileum. Två utställningar under året, på Nationalmuseum och på Millesgården (delar av Agnes Hellners samling) har exponerat Orrefors utveckling och framgång.

Orrefors glasbruk (i vidare mening med viktiga insatser från andra bruk och formgivare) och (framför allt den yngre) järnålderns glas i Sverige är som kulturfenomen knappast i några avseenden jämförbara. De är dock sammantaget vårt lands viktigaste bidrag till glaset internationella historia. I Västeuropas 800–900-tal dominerar Birkas gravfynd. Endast här (med få undantag) kan vi studera kompletta glasbägare från det karolingiska Västeuropa. I övrigt kan ca 5 000–6 000 glasbägarskärvor, samt andra kompletta glas från olika fyndorter, bidra till forskningen kring vår järnålders handel och utbyten med yttervärlden.

Medan den kristna gravsedan, utan gravgåvor, successivt kommer att tränga igenom på kontinenten och på de brittiska öarna under 500–600-tal e.Kr. kommer hednisk tradition att resultera i föremålsförande gravar långt in på 900-talet i Sverige.

Vårt land har långa traditioner, delvis ännu utforskade och opublicerade, kring människors tidlösa attraktion av glas.

Boken kring Agnes Hellners 700 glas från Orrefors och Sandvik, behandlar en magnifik samling, men även formgivarna i ateljéerna, blåsarna på sina mästarstolar, gravörerna i slipverkstaden och bruksledning. Två av dessa gestalter framträder med detalj-skärp, samlingens upphovskvinna, Agnes Hellner, och mästarblåsaren Knut Bergqvist.

Agnes Hellner (1888–1984) var dotter till Johan Ekman, riksdagsman, ägare, direktör och initiativtagare till den tidiga dynamiken på Orrefors. Både Simon Gate och Edward Hald kontrakterades under Ekmans tid, ävenså många av de senare så legendariska hantverkarna.

Hennes man från 1915, Johannes Hellner, justitieråd, 1917–20 utrikesminister och senare jurist på Stockholms Enskilda Bank, blev även Orrefors styrelseordförande. Agnes Hellners privilegier i livet utnyttjade hon till fullo. Hennes intressen var omfattande och hon

dokumenterade flitigt sina iakttagelser i olika texter. ”Anteckningar om Orrefors glasbruk skrivna 1927–1928” är en viktig källa till brukets tidiga utveckling och storhetstid.

Hellners samlarvurm riktades inte enbart till glasens skönhetsvärden. Flera nummer visar en medveten strävan att dokumentera udda exemplar av hantverkstekniskt intresse eller att följa hyttans eller verkstädernas experimentella utveckling. Glas som av olika skäl aldrig kom i kommersiell produktion finns i goda exempel. Under 1920-talet ställdes sådana glas in i ett särskilt skåp, som man antog skulle intressera henne särskilt. När Agnes Hellner vid senare tillfällen återkom till bruket kunde hon här välja ut enskilda glas för att komplettera samlingen.

Hellner ansåg att det första glaset i en större tillverkning hade störst konstnärlig spontanitet och uttrycks-kraft. Dessa ville hon gärna förvärva. Samlingen har således successivt vuxit fram med forskarens kritiska och selektiva omdöme. Glas med olika tekniska brister som från början kasserats, men med kompletterande kvaliteter, tillfördes samlingarna. Agnes Hellner hade förmågan att identifiera ”...det udda uttryck som är tingets enda medel att nå människans blick”.

Glasblåsaren Knut Bergqvist intar en viktig plats i bokens framställningar. Flera av Orrefors tidiga hantverkare har idag legendstatus, Bergqvist, Gustav Abels och Viktor Jakobsson tilldelades Diplôme de Médaille d’Or på genombrottsutställningen i Paris.

I ett brev till Simon Gate 1916 skriver brukets disponent Albert Ahlin: ”Om man bara kunde hitta på en alldeles ny teknik, som sloge igenom, så vore saken klar. Men hur göra detta? Det är ju så litet, som är verkligt nytt under solen.”

All glaskonst står i hantverksteknologiska avseenden på romersk grund. Hyttans tekniker är i huvudsak färdigutvecklade redan ca 250–300 e.Kr. Zwischen-gold-tekniken når hög kvalitet. ”Cirkusbägarnas” starkt narrativt emalj bemålade scener ur amfiteatrarnas djurhetsningar kan studeras även från danska gravfynd. De djupslipade diatretaglasen torde i tekniska avseenden fortfarande vara oöverträffade i sin art. Under renässans och barock finslipas och utvecklas romersk erfarenhet. Historisk glaskonst är en av de stora inspiratorerna, även i modernismens sökande efter nya språktryck.

Orrefors, tidsandan och en radikal kulturdebatt krävde förnyelse till en expanderande marknad i ett samhälle under social och politisk förändring. Ellen Key hade

utropat: ”Skönhet för alla” redan 1897. Innebörden och konsekvenserna i begreppet ”Konstnärer till industrin” fick till följd att konstnärens och glasarbetarens kreativa samarbete sattes på prov. Även bruksledningen steg ned på verkstadsgolvet.

Tiden var gynnsam för många av verkstädernas arbetare. Vi vet att Hald och Gates konstnärstemperament förstod att uppskatta vikten av det nära samarbetet med hantverkarna – ett demokratiskt samtal inleddes.

I ett intensivt samarbete utvecklas nya men även äldre tekniker. Bruket får snabbt uppmärksamhet för sin ”vackrare vardagsvara”. Den första kollektionen gravyrer visas på Svensk-Franska galleriet 1919. Här får formgivarna (konstnärerna, målarna) Simon Gate och Edward Hald möjlighet att överföra sina bildidéer till gravyrtrissornas skugg- och djupverkan.

Svårigheterna under det 1:a världskriget, bl.a. med råvarubrist och uteblivna materialleveranser, skapade en nödvändig kreativitet. Edwin Ollers på Kosta skapade medvetna uttryck i kristidens grova blåsiga glasmasa, inspirerad av medeltidens Waldglas-tradition i Tyskland. De stora utställningarna – Liljewalchs 1917, Göteborg 1923, Paris 1925 och Stockholm 1930 – sporrade till kontinuerlig förnyelse.

Orrefors utveckling var dock ingen solitär i den svenska konstindustrins framgång. På Gustavsberg inleder Wilhelm Kåge en banbrytande keramisk tillverkning. Silversmederna materialiserar rådande teorier kring silvrets form i bländande elegans. Den engelske konstkritikern Morton Shand präglar begreppet ”The Swedish grace” 1930.

Knut Bergqvist var en idealisk kraft relaterat till de uttalade och omedelbara kraven på experimentell nyfikenhet, känsla för tidsandan och hantverkets betydelse. Få ägde en så komplett kreativ begåvning. ”Hans medvetna strävan till ökad kunskap kring äldre form, hantverk och glaskultur, hans intuitiva respekt inför äldre hantverkserfarenheter ... var en viktig utgångspunkt för tjugotalsklassicismens radikala förnyelse.”

Bergqvist utvecklade tidigt ett konsekvent sökande i olika historiska material. Studiet såväl av det tidiga Orrefors som periodens konsthantverk i sin helhet, är ett studium i historisk analogi. Historisk mångfald och lekfullhet präglar delar av produktionen. ”Innan Simon Gate kom till Orrefors försökte jag mig på att göra en del i venetiansk stil. Antika glas imiterade vi på beställning under 1915, både till form och till massa.” Venetiansk renässans gavs på Orrefors en ny och utvecklad modernistisk klangfärg: ”Murano de Nord”.

Endast sällsynt får vi ta del av hantverkaren som författare. I Knut Bergqvists text skymtar vi stolthet över den egna betydelsen: "Försök Bergqvist, och få fram något nytt, gör vilka experiment som helst, ta inte hänsyn till vad det kostar eller om verkstaden gör förtjänst. Huvudsaken är att vi kan komma med nyheter som slår igenom." Bruksledningen gav hantverkarna de bästa av förutsättningar, Bergqvist uppmanades att "öva sig i olika slag av tillverkning, efter eget gottfinnande": "Till Graalglaslet fick jag idén 1914 på Baltiska utställningen..."

Boken om Agnes Hellners samling är en udda utgåva i praktformat – skapad av ett stort antal människor i en stor organisation. Bakom initiativet skymtar ett betydande mod och en imponerande uthållighet. Några av vårt lands främsta skribenter och kännare av modernt konstglas bidrar med engagerande och täta texter.

Kärlek till glas berättar en nära historia om människor på och kring bruket, om svårigheter och återkommande kriser men även samförstånd och utbyggnad, framgång och arbetsglädje. Läsaren får en lektion i svensk industrihistoria: Ur en karg småländsk verklighet skapades förutsättningar som kunde visa "... hur det var möjligt att slå publik och kritiker med häpnad 1917, samma år som bruksledningen måste plantera ut fisk i sjöarna för att folk skulle ha något att äta". Ur god bruksanda, tillvaratagen begåvning och framsynthet i ateljé och i hytta, kommer en lång period av "Treasures and pleasures" att födas fram i Smålandsskogen. Efter världsutställningen i Paris 1925 kommer konstkritiker i Europa och Amerika att rikta stor uppskattning mot Orrefors.

Kunskapstyngd och detaljrikedom och ett väldigt planschverk – ställer krav på många veckors uppslukande studium i läsfåtöljen för den glasintresserade – forskaren kommer att återvända till den år efter år. Boken ger även löfte om att vara "... den första volymen i serien svenska konstsamlingar".

En i sin helhet konsekvent parallell text på engelska vänder sig till Orrefors stora internationella publik. Klassisk elegans i form och översiktlighet har formgivits av Christer Jonsson. Per Bergström (färg) och Per Larsson (sv/v) har skapat ett komplett bildverk över samlingen.

Forskare, museer, samlare och glasälskare världen över, kan med Nina Weibull dela glädjen: "... här är boken om Agnes Hellners samling av glas från Orrefors och Sandvik."

Lars G Henricson, Stockholm

Ann Katrin Pihl Atmer: *Livet som levdes där måste smaka vildmark. Sportstugor och friluftsliv 1900–1945*. Stockholmia förlag. Stockholm 1998. 505 s., ill. ISBN 91-7031-072-6.

Friluftslivet utgör idag en självklar del av den svenska livsstilen och även tillgången på fritidshus är ovanligt stor i Sverige. I början av 1990-talet hade 3,5 miljoner svenskar möjlighet att vistas i fritidshus minst en vecka om året.

Hundra år tidigare hade de stora samhällsförändringarna lett till att människor sökte sig från staden till landet för att leva friluftsliv. Ordet friluftsliv förekom allt oftare.

År 1910 kan begreppet sägas vara väl etablerat, då tre publikationer i ämnet kom ut. Friluftsstugan var ett av inslagen bland de nya idéerna. Efter sekelskiftet 1900 hade små stugor som inte bara var avsedda att bebos sommartid lanserats. De så kallade friluftsstugorna skulle användas för friluftsliv även höst, vinter och vår.

Två personer inom organisationen *Förbundet för Fysisk Fostran* blev drivande för tillkomsten av stugor för friluftsliv. Förbundet arbetade för att stärka nationen genom att främja gymnastik, kroppsvård och vandringsliv. Även rashygien ingick i dess ideologi. Från 1914 gav man ut tidskriften *Fysisk Fostran*, som blivit en rik källa till kunskap om sportstugans framväxt. Det var förbundets sekreterare skriftställaren Gustaf Stjernström som 1910 gav ut *Sommarboken* och *Vinterboken*, vari ett brett program för friluftsliv och hygien formulerades. Stjernström som led av "sekelskiftets ledande kultursjukdom", neurasteni, hade inspirerats av att själv tvingas till praktiska göromål såsom trädgårdsskötsel och jordbruk, för att bemästra nerverna. Han kom tillsammans med Stig Milles att bli banbrytande för sportstugorörelsens framväxt. Milles, som var starkt inspirerad av kolonistugorörelsen, uppmärksammade särskilt arbetarna, som hittills varit uteslutna från sommarnöjet. I *Sommarboken* introducerade han något som kallades söndagsstugan. Dessa söndagsstugor menade han kunde förverkligas genom andelsföreningar och arrendetomter med var sin stuga. I England hade han några år tidigare stiftat bekantskap med de nya så kallade weekend cottages som blivit vanliga där.

De första områdena för friluftsstugor anlades på Lidingö 1910–12. Dessa tillhörde ett skikt av högre och